

УДК 304.44.002(476+477)“18/19”

Г 85

Галина ГРИЦЕНКО

**УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ:
ОСОБИСТІ ЗНАЙОМСТВА ПИСЬМЕННИКІВ
другої половини ХІХ – початку ХХ ст.**

У статті досліджено особисті взаємини українських і білоруських письменників та їх внесок у розвиток білоруської літератури другої половини ХІХ – початку ХХ ст. З'ясовано, що важливе місце у цих зв'язках займало ставлення до національного питання в Білорусі та Україні.

***Ключові слова:** Україна, Білорусь, культура, українсько-білоруські зв'язки, письменники.*

Постановка проблеми. У спектрі різноманітних контактів важливу роль відіграє культурний обмін як засіб пізнання світу, духовного розвитку. Культурні зв'язки між народами були їх важливою складовою та невід'ємною частиною. Закономірність міжнаціонального спілкування у культурній сфері полягає у тому, що обмін цінностями відбувається як взаємовплив.

На увагу заслуговують білорусько-українські культурні відносини періоду їх національно-культурного відродження. Зміцненню літературних зв'язків двох слов'янських народів сприяли особисті знайомства, які стали новою формою культурних взаємовідносин між представниками української й білоруської творчої інтелігенції. Їхнє спілкування стало важливою складовою національного творчого процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деяких аспектів окресленої теми торкалися Р. Лубківський [7], П. Охріменко [2], [3], Б. Чайковський [17], В. Щурат [22], білоруські дослідники Л. Арабей [1], Р. Земкевич [4], Т. Кобржицька та В. Райгоша [6], [11]. Тематика

цих досліджень присвячена впливу Т. Шевченка на білоруську літературу, зв'язкам із Білоруссю Лесі Українки, зв'язкам з Україною білоруських письменників А. Пашкевич (Цьотки), С. Полуяна та ін. Зокрема, Р. Земкевич у своїй праці уперше в білоруському письменстві назвав низку цікавих фактів про дружні взаємини між Т. Шевченком і білорусько-польськими письменниками Я. Барщевським і Р. Друцьким-Подберезьким. У монографії Т. Кобржицької та В. Рагойші [6] на основі численних друкованих та архівних матеріалів висвітлюються маловідомі факти білорусько-українських літературних взаємозв'язків початку ХХ ст. Вартісними є також праці І. Свенціцького [12 – 14], які він написав під час особистих спостережень у Білорусі. У них дослідник підкреслив народність білоруської літератури, зробив аналіз творчості Ф. Богушевича, Я. Лучини, Я. Купали, Я. Коласа, Цьотки. Проте ці дослідження не відтворюють цілісної картини особистих зв'язків українських і білоруських культурних діячів тогочасного періоду.

Мета статті – дослідити особисті взаємини білоруських і українських письменників та їх роль для націотворчих процесів.

Яскраві сторінки в літопис білорусько-українського спілкування вписав своїм життя і творчістю Тарас Шевченко (1814 – 1861). Він був безпосередньо знайомий із Білоруссю, її народом, деякими культурними діячами, зокрема літераторами, що сприяло його популяризації серед білорусів.

Як відомо, Тарас Шевченко побував у Білорусі тричі, відвідавши міста Гомель, Чечерськ, Пропойськ, Могилів, Оршу, Вітебськ [5, 154]. Під час цих подорожей він ознайомився із умовами життя й тяжким становищем білоруського народу. “На фоні дорожніх малюнків і зустрічей з новими людьми, із незнайомими селищами й містами він усюди й завжди бачив одну загальну картину: поневолений, як і він сам, народ і його гнобителів, бідність й розкіш, неволно й сваволно...” [3, 92]. Під впливом цієї поїздки у 1845 – 1855 рр. була створена повість “Музикант”. У цьому творі автор характеризував Білорусь як “...країну постійно голодну”, “...країну нарікань і плачу” [20, 209].

Так, Т. Шевченко був першим із українців, хто глибоко зацікавився початками білоруського літературного відродження. Час його перебування у Петербурзі (1858 – 1861) [4, 75] був досить корисним для знайомства із білоруською культурою,

адже тут у цей період жили чимало білоруських культурних і політичних діячів. З деякими із них поет познайомився досить близько. До їх числа належали Ян Борщевський (1796 – 1851), Ромуальд Підберезський (1813 – 1851) та ін. [4, 76].

Підтримував Т. Шевченко зв'язки і з білорусько-польським письменником Едвардом Желіговським (Антоній Сова), що відбилося на їхній поетичній творчості. Їхня перша зустріч відбулася в оренбурзькому засланні, а 1858 знову зустрілися у Петербурзі, про що український поет записав у своєму щоденнику: “Вечір провели ми у В. Білозерського, мого товариша по засланні ... У нього зустрів я моїх засланців білоруських – Сераковського, Станевича і Желіговського...” [21, 168].

Твори Е. Желіговського, зокрема драму “Йордан” (1846), Т. Шевченко добре знав ще до особистої зустрічі, інші твори отримувал у рукописах. Він був одним із небагатьох осіб, які знали другу драму Е. Желіговського “Зорський” та був присутній на вечорі, де її читав автор [10, 171]. У листі до Броніслава Залеського, датованому 6 червня 1854 р., Кобзар повідомив: “Йордан” і Саву я знаю, як своє серце...” [1, 26]. Не виключено, що українського поета познайомив із драмою саме Б. Залеський, випускник Дерптського університету. Із Т. Шевченком Б. Залеського зблизили спільність поглядів і захоплення живописом.

Результатом дружніх відносин між Шевченком і Желіговським стали два вірші. 13 травня 1858 р. Т. Шевченко записав у “Щоденнику”: “Ввечері був у Желіговського, і він мені записав свій чудовий вірш “До брата Тараса Шевченка” [21, 182 – 184]. Поет називав у ньому українського поета виразником його думок і сподівань. В останніх рядках вірша звучить тверда віра в те, що скоро прийде визволення народу. Ніби у відповідь 19 листопада 1859 р. Т. Шевченко написав вірш “Наслідування Едуарду Сові” (“Антонію Сові. Подражаніє польському поетові”) [19, 329, 726 – 727].

Особисті зустрічі двох поетів продовжувалися і у 1859 р., коли Е. Желіговський редагував часопис “Слово”. Через нього Т. Шевченко вислав свої картини Б. Залеському. 2 червня 1859 р. Б. Залеський писав Кобзарю з Білорусі: “Гравюр твоїх не прислав мені ще Сова, але я сподіваюсь отримати їх...” [II, 17].

У 1860 р. Е. Желіговський повернувся до Вільна. За свідченням Б. Залеського, він до останніх своїх днів (помер 28

січня 1864 р.) із теплою згадував про українського поета. Зі свого боку, Т. Шевченко Е. Желіговського також “дуже високо цінував... і відчував до нього щирю приязнь, яку зберіг до кінця життя” [3, 96].

Літературознавець В. Щурат у статті “Шевченко-Желіговський-Чечот” [22, 94 – 99] звернув увагу на певну залежність віршів Т. Шевченка “Подражаніє Едуарду Сові” і “Ой, дібово-темний гаю!” (1860) від відповідних творів білоруського етнографа і поета першої половини ХІХ ст. Я. Чечота. При цьому дослідник наголосив, що Т. Шевченко повніше й глибше поєднав кращі традиції літератури із творчістю народу, ніж будь-який інший письменник до нього.

Поезія Т. Шевченка зробила великий внесок у розвиток білоруської літератури ХІХ – початку ХХ ст. З його іменем значною мірою пов’язане зародження класичної поезії в Білорусі, зокрема поезії Ф. Богушевича, М. Богдановича, Я. Купали, Я. Коласа, Цьотки. Білоруських поетів надихав особистий приклад Т. Шевченка. Його поезія була взірцем того, як за допомогою художнього слова служити великій справі національного відродження свого народу.

На думку В. Коваленка, для письменників доби білоруського Відродження Т. Шевченко – “ключ для проникнення у сутність білоруської сучасності” [8, 214]. “Чи могла білоруська поезія, тіло й кров від народної творчості, що ввібрала у себе в особі її найвидатніших представників революційний й демократичний дух її, чи могла вона не підпасти під вплив рідної їй за змістом і за формою творчості геніального українського поета?”. “Безумовно, ні” – писав Якуб Колас [15, 21]. Для білоруських письменників Т. Шевченко був гідним взірцем творчого наслідування, першим учителем і духовним батьком.

По-справжньому білоруси могли прилучитися до поезії Шевченка після виходу в світ “Кобзаря” (1860). Видана коштом Платона Смиринка, невеличка книжка із портретом Шевченка, виконана білорусом М. Мікешиним, містила такі відомі вірші поета, як “Думи мої, думи мої”, “Перебендя”, “Тополя”, “Утоплена”, “Причинна”, чотири “Думки”, “Тече вода в синє море...”, “Вітре буйний, вітре буйний!”, “Тяжко-важко в світі жити...”, “Нащо мені чорні брови...”, “До Основ’яненка”, “Іван Підкова”, “Тарасова

ніч”, “Гамалія”, “Катерина”, “Тайдамаки”, “Наймичка”, “Давидові псалми”. Саме ці твори у другій половині XIX ст. були найпоширенішими серед білоруського населення [3, 99]. Вони стали прикладом безмежної любові до батьківщини, поваги до свого народу і прагненням його свободи. Значною мірою завдяки цьому у білоруській літературі утверджувалися традиції народності й реалістичного зображення подій.

Особисті зв'язки мали Леся Українка (1871 – 1913) і білоруський політичний діяч Сергій Мержинський (1870 – 1901). Позналилися вони 1897 р. у Криму, де лікувалися від туберкульозу [2, 178 – 179]. С. Мержинський з цікавістю слідкував за літературною діяльністю Лесі Українки. У час першої зустрічі він звернув увагу на її драму “Блакитна троянда”, яку запланував поставити у Мінську за допомогою української трупи М. Кропивницького.

Леся Українка листувалася з С. Мержинським, двічі відвідала Мінськ. Однак С. Мержинський був ще далекий від національних потреб білоруського народу, його культурного відродження. Тому він не зміг стати для Лесі Українки джерелом відомостей про білоруську культуру і літературу, послужити справі ознайомлення українців із духовними скарбами народу, серед якого він жив. Смерть у 1901 р. не дала йому можливості побачити відродження соціальної й національної самосвідомості білорусів, на півслові обірвала цікаву сторінку з літопису білорусько-українських взаємовідносин [6, 64].

Іншим прикладом творчого взаємозбагачення була дружба українського етнографа і фольклориста О. Русова з білоруською письменницею Марією Косич (1850 – 1908). Вона проживала на Чернігівщині у с. Расуха, за декілька верств від “хутора Робінзона”, де на деякий час поселився з сім'єю О. Русов. Він працював у Чернігівській губернії статистом. Його робота поєднувала у собі етнографію, фольклористику, географію і психологію. Приблизно у той же час (кінець XIX ст.) приступила до систематичного збору і запису пісень білорусів Чернігівської губернії і М. Косич.

Учень М. Драгоманова О. Русов був ширим другом білорусів. У своїй діяльності він керувався принципами демократизму, ідеями всеслов'янського єднання і взаєморозуміння. Знайомство білоруської культурної діячки з О. Русовим підштовхнуло її до

літературної діяльності. Фольклорний матеріал М. Косич умістила у праці “Літвіны-беларусы Чернігаўскай губерні, іх быт і песні”, яку О. Русов допоміг видати у Петербурзі. Свідченням їхньої дружби було й те, що книга М. Косич “Перелаженіе некаторых баек Крылова на беларуску мову” починається перекладом байки Крылова “Ворона і лисиця”, під назвою якої зазначається: “Присвячується О.О. Русову”. Ця книга була опублікована у Чернігові 1903 р. за сприяння О. Русова, який деякий час працював у друкарні Чернігівського земства. Скориставшись нагодою, в тій же земській друкарні М. Косич видала одночасно і другу книжку – віршоване оповідання “На перасяленне” (1903) [6, 66 – 67].

Велике значення в розвитку особистих контактів мало життя (праця, навчання) в Україні білоруських письменників. Зокрема, С. Полуян, живучи у Києві, підтримував близькі дружні стосунки з Г. Чупринкою. Відомий філолог професор П. Бузук писав: “товаришував Полуян з молодим українським поетом Чупринкою, разом з яким нібито дав обіцянку покінчити рахунки з життям. Цю обіцянку Полуян виконав і виконав щиро...” [11, 162].

Особливу сторінку в історію білорусько-українського культурного і літературного єднання становить дружба І. Свенціцького з білоруською поетесою Цьоткою (А. Пашкевич).

Своє перебування у Львові А. Пашкевич використала для активної популяризації білоруської літератури. До Львова їй присилали свої твори Я. Купала та інші письменники. Цьотка, як вона сама розповідала, відводила почесне місце Я. Купалі, ознайомлюючи львівську інтелігенцію з білоруською літературою [9, 128]. Частина з них А. Пашкевич передала І. Свенціцькому, який опублікував їх у роботі “Відродження білоруського письменства”. Джерела свідчать, що для білорусистських зацікавлень І. Свенціцького А. Пашкевич була своєрідною живою енциклопедією білоруського громадсько-культурного і літературного життя. Завдяки їй учений довідувався про цікаві новинки білоруської літератури значно швидше, ніж про це дізнавалася широка літературна громадськість у Білорусі. Цьотка повідомляла І. Свенціцькому про видатні заходи білорусів, вихід перших білоруських національних газет “Наша доля” та “Наша ніва” [9, 129 – 130].

Культурні діячі Львова мали змогу ознайомитися із творами А. Пашкевич. Вони також допомагали їй видавати в

Україні ці твори. Зокрема, у листі від 28 червня 1906 р. до свого земляка, відомого громадського діяча і вченого Б. Епімаха-Шипіли, білоруська письменниця писала так: “живу у Львові, з українцями, русинами і уніатами заводжу знайомства. Багато нам сприяють, допомагають у чому можуть. Тепер поки-що будуть друкувати по-білоруськи. Коли що маєте, пришліть. Я хочу довідатися від Вас, що чути з букварем, чи вже готовий, чи в нас буде фонетика наша білоруська. Це дуже важливо, бо тепер буду видавати популярні твори для народу, але не знаю, як чого триматися...” [7, 273]. 1906 р. у Жовкві в друкарні оо. Василіян А. Пашкевич видала два збірники віршів “Хрест на свободу” (15 с.) і “Скрипка білоруська” (20 с.). До збірника “Хрест на свободу” увійшли такі вірші поетеси “Хрест на свободу”, “Море”, “Добрі новини”, “Бунтівник”, “Перед новим роком”. Вони писалися під впливом подій 1905 р. і були повні революційного вогню. А до збірника “Скрипка білоруська” – вірші “Літо”, “Осінь”, “На могилі”, “Мужицька доля”, “Скрипка”. Цьотка написала передмову до цього збірника, а завершував його вірш “Сусідам у неволі”, написаний поетесою у Львові (1906) [1, 168 – 169]. Цього ж року з’явився її “Гостинець для малих дітей”. Це був невеликий збірник виданий білоруською мовою, але латинськими літерами. Він містив переклад семи невеликих оповідань, загадки, приказки, прислів’я. Зазначимо, що цей збірник фольклорних матеріалів був першим виданням для дітей білоруською мовою.

Оскільки у царській Росії за ці твори письменниця зазнала переслідувань, вони були підписані псевдонімами. На титулі праці зазначено, що “написав Гаўрыла”, а другої – “Гаўрыла з Палацка”. Місце видання обох книг не було вказано. Ці книжечки зберігаються у відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.

Як видно, А. Пашкевич на початку ХХ ст. зробила вагомий внесок у розвиток українсько-білоруських літературних контактів і становлення білорусистики зокрема.

Перебуваючи понад вісім років в Україні, Цьотка ознайомилася із життям і творчістю Т. Шевченка, переконалася у тій видатній ролі, яку відіграв поет для соціальних і національних змагань українського народу. Білоруська поетеса, як і Т. Шев-

ченко, своїм обов'язком вважала: “Думати скрізь про народ, рідний край усюди сниться” [16, 220]. Творчий розвиток традицій Кобзаря в поезії Цьотки йшов шляхом розширення й поглиблення. Споріднював їхню творчість мотив жіночої неволі. Незважаючи на тяжке соціальне й родинне побутове становище працюючої жінки в Білорусі, поетеса вірила в її краще майбутнє, коли звільнена жінка-трудівниця стане рівноправним членом суспільства.

Під час своїх відвідин Білорусі І. Свенціцький особисто познайомився з Я. Купалою та його поетичними творами на квартирі петербурзького професора-білорусознавця Б. Елімаха-Шипілі. У 1908 р. львівський учений опублікував брошуру “Відродження білоруського письменства” [12, 62]. Це була не лише перша праця про білоруську літературу, видана за кордоном, але й перше глибоке дослідження білоруської літератури, починаючи з часів діяльності Ф. Скорини і закінчуючи сучасними І. Свенціцькому авторами. До того ж український учений зазначив, що своє дослідження він написав на підставі “особистих спостережень у Вітебську, Мінську і Вільні в 1904 – 1905 рр. і прямих безпосередніх зносин з народом”. Із цієї праці в Україні, зокрема у Львові, громадськість довідалася про творчість письменників-початківців Я. Коласа та Я. Купали. На прикладі їхніх віршів І. Свенціцький охарактеризував практично все суспільне життя тогочасної Білорусі [18, 97].

Крім згаданої роботи, І. Свенціцький написав книгу “Розквіт культур національного життя Східної Білорусі” [14, 41] і статтю “Основи відродження білоруського письменства” [13, 11]. Найбільше уваги у цих працях приділено творам Я. Купали і Я. Коласа. В останній з них Я. Купалу названо “білоруським Шевченком”, Я. Коласа – “білоруським Франком”, а обох – “двома сонцями білоруського письменства” [13, 8]. Загалом у книгозборі І. Свенціцького нараховується приблизно п'ятдесят книг Я. Купали і Я. Коласа.

Особисті знайомства з окремими діячами білоруського відродження зробили І. Свенціцького щирим і уважним приятелем білорусів. Як тільки починає виходити у Вільні перша білоруська газета “Наша ніва”, він стає її постійним передплатником. Як зазначив літературознавець з Дрогобича М. Шалата, у бібліотеці І. Свенціцького білорусистика становила кілька сотень видань

[18, 98]. Серед них твори білоруських авторів, зокрема Я. Купали і Я. Коласа, на яких олівцем зроблені посторінкові помітки і зауваження, а також переклади на білоруську мову Софокла, А. Доде, О. Вайлда, Е. Ожешко та ін. Своїми дослідженнями вчений зробив значний внесок у розвиток як українського, так і білоруського народів і їхніх культур, утвердивши ще раз життєздатність і плідність взаємодії двох народів.

Висновки. Отже, зростання та збагачення білоруської літератури, піднесення культурного і літературного життя в Україні створюють умови для налагодження особистих контактів між білоруськими і українськими письменниками, літературами. Носії білоруської культури породжували патріотичні настрої у сусідів, активізували процеси, пов'язані з формуванням національних культур. Вони не тільки проявлялися у звичайному обміні думок, моральній та ідейній підтримці, але й мали конкретний практичний вияв. Їхні знайомства, творчі зв'язки приносили значні здобутки, які постійно збагачувалися.

Перспективним напрямом подальшого вивчення проблеми є дослідження особистих зв'язків білоруських і західноукраїнських культурних діячів у 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Джерела та література

I. ЛННБ відділ рукопису. – Ф. 286 : Нові надходження. – Оп. 4. – Спр. 274. – 45 арк.

II. ЛННБ відділ рукопису. – Ф. 4688 : Барвінський О. – Оп. 1. – Спр. 303. – 22 арк.

1. Арабей Л. У вигнанні / Л. Арабей // Маладосць (Мінск). – 1976. – № 7. – С. 168 – 172.

2. Ахрыменка П. Леся Українка і Беларусь / П. Ахрыменка // Польмя. – 1963. – № 8. – С. 178 – 181.

3. Ахрыменка П. Тарас Шаўчэнка і Беларусь / П. Ахрыменка. – Мн. : Вышэйшая школа, 1969. – 125 с.

4. Земкевич Р. Тарас Шевченко і білоруси / Ромуальд Земкевич // Спогади про Тараса Шевченка. – К. : Дніпро, 1982. – С. 75 – 76.

5. Иванов В. Етнографічна експедиція по місцях, зв'язаних з іменем Т. Шевченка / В. Иванов // Народна творчість та етнографія. – 1961. – № 2. – С. 153 – 154.

6. Кабржыцкая Т.В., Рагойша В.П. Карані дружбы. Беларуска-українскія літаратурныя узаемасувязі пачатку ХХ ст. / Т.В. Кабржыцкая, В.П. Рагойша. – Мн. : Навука і тэхніка, 1976. – 125 с.
7. Лист до Б. Епімах-Шипіла від 28 червня 1906 р. // Цётка. Творы. – Мн. : Мастацкая літаратура, 1976. – С. 273.
8. Лубківський Р. Шевченкова дорога в Білорусь / Р. Лубківський. – Л. : Світ, 2004. – 272 с.
9. Луцкевіч А. Барацьба за вызваленне / Антон Луцкевіч. – Вільня : Інстытут беларусістыкі, 2009. – 670 с.
10. Мартынава Э., Мальдзіс А. Шаўчэнка і Жалігоўскі / Э. Мартынава, А. Мальдзіс // Т. Шаўчэнка і беларуская літаратура / [пад ред. В.В. Барысенка]. – Мн. : Навука і тэхніка, 1964. – С. 170 – 175.
11. Райгоша В. Максим Богдановіч про Г. Чупрынку та В. Винніченка / В. Райгоша // Вітчизна. – 1988. – № 7. – С. 162 – 163.
12. Свенціцкі І. Відродження білоруськаго пісьменства / Іларіон Свенціцкі. – Л. : Наклад автора, 1908. – 62 с.
13. Свенціцкі І. Основы відродження білоруськаго пісьменства / Іларіон Свенціцкі. – Л. : Наклад автора, 1914. – 11 с.
14. Свенціцкі І. Розквіт культурно-національнаго життя Східноі Білорусі / Іларіон Свенціцкі. – Л. : Наклад автора, 1928. – 41 с.
15. У вянок Шаўченку // Т. Шаўчэнка і беларуская літаратура / [пад ред. В.В. Барысенка]. – Мн. : Навука і тэхніка, 1964. – С. 20 – 25.
16. Цётка. Творы / Цётка. – Мн. : Мастацкая літаратура, 1976. – 306 с.
17. Чайковський Б. Незабутня сторінка дружбы. Т. Шевченко і Білорусія / Б. Чайковський. – К. : Дніпро, 1964. – 186 с.
18. Шалата М. Два сонця білоруськаго пісьменства / Михайло Шалата // Жовтень. – 1982. – № 11. – С. 97 – 99.
19. Шевченко Т. Зібрання творів : у 6-ти томах / Т. Шевченко. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2 : Поезія 1847 – 1861. – 784 с.
20. Шевченко Т. Зібрання творів : у 6-ти томах / Т. Шевченко. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 3 : Драматичні творы. Повісті. – 592 с.
21. Шевченко Т. Зібрання творів : у 6-ти томах. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 5 : Шоденник. – 496 с.
22. Щурат В. Шевченко – Желіговський – Чечот / В. Щурат // Літературні начеркі. – Л. : Накладом авт. ; з друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1913. – 105 с.

Гриценко Галина. Українсько-білорусские связи: личные знакомства писателей второй половины XIX – начала XX вв.
В статье исследованы взаимоотношения украинских и бело-

русских писателей и их вклад в развитие белорусской литературы второй половины XIX – начала XX века. Выяснено, что важное место в этих связях занимало отношение к национальному вопросу в Белоруссии и Украине.

Ключевые слова: Украина, Беларусь, культура, украинско-белорусские связи, писатели.

Hrytsenko Halyna. Ukrainian-Byelorussian relations: writers' personal acquaintance in the second half of the 19th – early 20th century. In the article the relations of the Ukrainian and Belarusian writers and their contribution to the development of the Belarusian literature in the second half of the 19th – early 20th century is investigated. It is found out that the attitude to the national question in Belarus and Ukraine was an important part in these relations.

Key words: Ukraine, Byelorussia, culture, Ukrainian-Byelorussian relations, writers.